

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԻԻԹԱՐ ԱՅՐԻՎԱՆԵՑԻ

ՆՈՐԱԳԻԹՏ ԱՐԶԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԵՐԿԵՐ

5. Մխիթար Այրիվանեցին ոչ միայն գանձեր է գրել սրբերի յիշատակին նուիրուած, այլ և վկայաբանութիւններ: Դոցանից երկուսի մասին տեղեկութիւն ունինք. մէկն է «Վարք երանելոյն Ալէքսանոսի մարգոյն այ.» սկս. «Ալէքսանոս այ. մարգն», արեգի Թ. և մարտի ԺԷ.⁽¹⁾ միւսը, որ աւելի կարեւոր է պատմական-մատենագրական տեղեկութիւններով, Ստեփանոս Սիւնեցու վկայաբանութիւնը, Յայսմաուրքների մէջ հաղուագիւտ, որ և հրատարակում ենք ներկայիս⁽²⁾:

Օրբէլեան ևս իւր պատմութեան մէջ, գլ. ԼԱ., ունի նոյն անձի վկայաբանութիւնը, մտքերի և բառացի շատ մեծ նմանութեամբ Մխիթարի հետ, որ անցել է Յայսմաուրքներին ևս. բայց սկզբնական հեղինակը ոչ Մխիթարն է և ոչ Օրբէլեանը, որովհետեւ նրանցից էլ առաջ նոյն վկայաբանութիւնը տեսնում ենք որոշ մասերով Գանձակեցու և Կաղանկատուացու մէջ⁽³⁾: Հարց է, թէ գրական ինչ առնչութիւն ունին նրանք միմեանց հետ և թէ եղբւր է մի սկզբնական աղբիւր, որից օգտուել են նրանք:

Մեր հարցի պատասխանը որոշ չափով զիւրանալ կարող է, եթէ ի նկատի ունենանք մեր հեղինակների ժամանակագրական կարգը. զոցանից Կաղանկատուացին իւր այս մասով Ժ. դարու հեղինակ է, Գանձակեցին իւր պատմութիւնը փակում է ՉԺԴ թուականով⁽⁴⁾, իսկ Օրբէլեանը ՉԽԶ⁽⁵⁾. մնում է ճշգրիտ Մխիթարի վկայաբանութեան ժամանակը: Հեղինակի խօս-

քերով իւր գրութեան ծագումը կապուած էր Թանտեհաց վանքի շինութեան նաւակառուաց տօնի հետ, որի առթիւ գրել է այս վկայաբանութիւնը, յատուկ շարահան ևս յօրինել և անձամբ օրհնել եկեղեցին իւրեւ Պոռչեանց եպիսկոպոս. «Եւ ապա եկեղեցի բարձրադարձ և հրաշալի քարանց կազմելոց յարինեալ, և ժողովեալ վերասոցեալ իշխանքն և ազատքն ամենայն յաւուրս նոր կիրակէին ի նաւակատիս նորոգաշին ճաւարին յարաքնակ, որ եղև ընկալաւն փառացն Աստուծոյ և քաւարան ամենայն յանցաւորաց, սպասաւորութեամբ իմոյ անարժանութեանս, որ և տարժանեցոյ ի յաւրինուած ճտիս և յերաժիշտ շարականիս ի փառս և ի պատիւ հանդիսահրաշ տաւնիս սրբադնակատար հայրապետիս մերոյ տեառն Ստեփանոսի Սիւնեաց վերադիտողի»: Թանտեհաց վանքը գտնուած է Վայոց ձորում Արկաղու Ս. Խաչի և Բաշքեանդ գիւղերի մէջ. մեր «Խաղրակեանք կամ Պոռչեանք» աշխատութեան մէջ ցոյց ենք տուել, որ ըստ արձանագրութիւնների և Օրբէլեանի պէտք է շինուած լինի ՉԻԲ — ՉԻԸ թ. թ. առնչատներից մէկի շինութիւնն էլ Ամիր շահի կողմից թուագրուած է ՉԻԷ թուականին⁽¹⁾: Նոյն իսկ վանքի շինութեան արձանագրութիւնը, որ տարաբախտաբար պահպուսւոր է սկզբում, ուր թուականն էր, ամենայն հաւանականութեամբ շարագրել է Մխիթարը. «... յարիական և քաջատոհմ յիշխանութեան Պոռչոյ և որդոցն Պապաքին, Հասանա, մանկանն Էաշոյ շինեցաւ եկեղեցիս ի ընկալաւն փառացն այ.» խօսքերը մտքի ընթացքով և ընդգծուած մասով նոյն են վկայաբանութեան մէջ բերուած հատուածի հետ, ուրեմն և գրուած վերև մատնանշուած ժամանակը, այսինքն Օրբէլեանից 18 տարի առաջ և Գանձակեցուց 14 տարի յետոյ:

Համեմատութիւնը ցոյց է տալիս, որ ա) Գանձակեցին բառացի, մի չնչին փոփոխութեամբ և յաւելումով, արտագրում է Կաղանկատուացուց. բ) Մխիթարը որոշ մասերում նոյնանում է նրանց հետ, բայց նորա աղբիւրը ոչ Գանձակեցին է և ոչ Կաղանկատուացին, թէև ծանօթ է նրանց, այլ մի ուրիշը որին «սկզբնական» անունն

(1) Չեռ. էջմ. նց. № 145. Ներքեի լուսանցրի նկատողութեան համեմատ, «Մխիթար Վրդ. Այրիվանեցին է գրել զպատմութիւնս զայս. և զիս յիշեալս. այ. աղաչեմ»:

(2) Յայսմաուրք. սեպհականութիւն Մնարի. երևանում:

(3) Գանձ. Ղուկ. հրատ. Թիֆլիս, 1909 եր. 68: Կաղ. հրատ. Շահնազարեանցի. 1860. Փարիզ. Բ. 47:

(4) Թիֆլիս. 1909 եր. 380, 382:

(5) Թիֆլիս. 1917. եր. 507:

(1) Վաղարշապատ. 1928. եր. 41, 116-119:

ենք տալիս. գ) Օրբէլեանը ևս ծանօթ լինելով Գանձակեցուն, իւր ամբողջ վկայարանութիւնը կազմում է Մխիթարի հետեւողութեամբ, բառացի կամ քաղուածօրէն. փաստերով պարզենք մեր ասածը:

Ա. Գանձակեցու կախումը Կաղանկատուացուց տալու համար՝ առանձին աշխատանքի կարիք չկայ. ծայրից ծայր այս վկայարանութեան հատուածում արտագրում է Կաղանկատուացուց, երկու փոքրիկ տարբերութեամբ միայն, որ պէտք է բացատրել. 1. Կաղ. Բ. եր. 47. «Յայտնիկ ժամանակս Ստեփաննոս Սիւնեցի տիովք ղեռ ևս մանուկ գրով, կիրք ևս յարաւարժ ի խոլումն գրոց եղևալ» = Գանձ. 68. «Ասի վասն սրբոյն Ստեփաննոսի, թէ ի մանկութեան վարժ և կիրք եր գրովք արբովք»:

Այստեղ Գանձակեցին, թէև ոչ բոլորովին բառացի նման, գրում է Կաղանկատուացու ազգեցութեամբ, զործադրելով մասամբ և իւր ազգիւրի բառամթերքը:

2. Կաղ. «Իսկ երկարնակն այն Սմբատ գրէ առ թագաւորն Հոռոմոց, եթէ Ստեփաննոս հերձուածող եկեալ աստի, բնակի առ այս անուն միայնակեցի» = Գանձ. «Եւ լուեալ Սմբատայ, գրէ առ թագաւորն Հոռոմոց, թէ Ստեփաննոս հերձուածող, որ հայհոյէ զգաւանութիւնդ ձեր, այդր դադարեալ է առ այս անուն միայնակեցի»:

Այս հատուածի մէջ Գանձակեցին հետեւելով հանդերձ իւր ազգիւրին, իւր կողմից աւելացրել է «ևս լուեալ», և «որ հայհոյէ զգաւանութիւնդ ձեր» խօսքերը. իսկ «այդր դադարեալ է» նախադասութիւնը փոխարինել է Կաղանկատուացու «բնակի» խօսքին, բայց առնելով զարձեալ իւր ազգիւրի նախընթաց հատուածից՝ «դադարեալ կայ յուսման» արտայայտութիւնից: Մնացած շատ չնչին տարբերութիւնները երկու հեղինակների մէջ չեն կարող հիմք ծառայել այլ բնագիր ենթադրելու, քան Կաղանկատուացին է, որ կը մատնանշենք հետեւեալ պարբերութեան մէջ:

Բ. Մխիթարը նոյնանում է Կաղանկատուացու հետ բոլոր այն տեղերում, ուր Գանձակեցին չկուում է Կաղանկատուացուց, ինչպէս ցոյց են տալիս 1-4 համեմատութիւնները սոյն պարբերութեան մէջ, բայց ոչ անմիջապէս նրանից առնուած,

ինչպէս կը տեսնենք. նա ծանօթ է եւ Գանձակեցուն, որից մի փոխառութիւն ունի բառացի ևս մի հետեւողութիւն, որ հաստատում է 5-րդ կէտով:

1. Կաղ... «Թագաւորն խնդրէ զնա ի յռոմն» = Գանձ. «... թագաւորն խնդրէ զնա» = Մխ. «... եւ ածել զնա տազնուպաւ ի յռոմն»:

2. Կաղ. «ասել զինքենէ անբնակ, (ան)ազգի⁽¹⁾, մուրացիկ» = Գանձ. «ասել զինքենէ, թէ մուրացիկ եմ թափառական» = Մխ. «ասել, թէ մուրացիկ եմ ես և անազգի»:

3. Կաղ. «խնդիր ե իմ իքէն, զի բացցին արկեղի արոցն» = Գանձ. «աղաչեաց զկայսրն բանալ նմա զարկեղս զբոց արոց» = Մխ. «խնդրե ի նմանէ սուրբն բանալ առաջի իւր զարկեղս արոցն»:

4. Կաղ. «զի զաշխարհս յայնմ գրեւնոյն ի կրօնս դարձուցեն» = Գանձ. «զի զաշխարհս յայն կրօնս դարձուցեն» = Մխ. «յա(յ)ն գրեւնաց կրաւնս դարձուցանեմ զամենայն աշխարհ»:

5. Գանձ. 69. «եւ լուեալ Սմբատայ, գրէ առ թագաւորն Հոռոմոց, թէ Ստեփաննոս հերձուածող՝ որ հայհոյէ զգաւանութիւնդ ձեր...» = Մխ. «լուեալ զայս երկարնակն Սմբատ... եթէ հերձուածող ոմն Ստեփաննոս ևս հայհոյի թագաւորութեան ք...»:

Այստեղ հինգերորդ համեմատութեան մէջ ընդգծուած բառերի նոյնութիւնը պատահական լինել կարող չէ. «լուեալ» բառը չունի Կաղանկատուացին, այլ միայն Գանձակեցին. բացի դորանից Մխիթարը «հայհոյի թագաւորութեան ք» խօսքերը գրել է Գանձակեցու «որ հայհոյէ զգաւանութիւնդ ձեր» խօսքերի ազգեցութեամբ, որոնցից ոչ մէկը չունի Կաղանկատուացին: Աւելացնենք, որ Մխիթարը ինքը իւր ժամանակագրութեան մէջ տեղեկութիւն է տալիս Գանձակեցուն ծանօթ լինելու մասին⁽²⁾:

Սակայն Մխիթարը ևս սորանից առնելով Օրբէլեանը, աւելի բան գիտեն Սիւնեցու մասին, քան Կաղանկատուացին ու

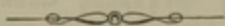
(¹) Շահնագարեանցի օրինակն ունեցի է միայն «ազգի», որ հրատարակին ուղղել է ամենայն իրաւունքով Օրբէլեանի հիման վերայ, վերջինս էլ առել է Մխիթարից (տ. հատ. Բ. ծանօթ. 29):

(²) Հրատ. էմինի. եր. 23:

Գանձակեցին, և ունին տարբերութիւններ հէնց այն շրջանակի մէջ, որ տալիս են մեր երկու հնազոյն հեղինակները. այդ մի ապացոյց է, որ եղել է սկզբնական մի աղբիւր աւելի հին, քան Կաղանկատուացին է, որից և օգտուել է Մխիթարը: Նա և Օրբէլեանը գիտեն, որ Ստեփանոս Դուինի աւագերէցի որդին է, իսկ Կաղանկատուացին և նորա հետ Գանձակեցին լռում են. ապա Ստեփանոսի մահուան մասին սրանք կարճ խօսք ունին միայն, լստ Կաղանկատուացու, «թէ ի պիղծ կանանց եղև մահ նորա», կամ ըստ Գանձակեցու՝ «ըսպանեալ եղև ի պոռնիկ կանանց», մինչդեռ Մխիթարն ու Օրբէլեանը տալիս են մանրամասնութիւններ մահուան, յուղարկաւորութեան և թաղման մասին. ապա Մխիթարը յայտնում է, որ Արկազան սենեակը, ուր հանգչեցնում են առաջին անգամ Սիւնեցու մարմինը, շինուած էր «յանուն հզօր զինուորին Քրիստոսի սրբոյն Քրիստափորի», և ըստ Օրբէլեանի «յանուն սրբոյն Քրիստափորի անյաղթ զօրավարին», որ չունին Կաղանկատուացին և Գանձակեցին:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆՅ

Շարունակելի

ԽՈՐՀՈՒԲԻ ԵՒ ԽՕՍԳ

Այս կեանքին մեզի հետ կը շանկի միայն այն կասարեւորիւնը, զոր տուած ենք մեր հոգոյն. և ուրիշ քան չենք քողար երկրի վրայ, քայց երբ մեր գործած քարիլը:

*

Ուղարկուե ակս և խղարկե ինչ որ ցնեցի և, այս նորա իրաւունքն և. հաւաստցողը ակս և հաւաստ, ինչ որ անցնեցի և, այս և՛ տուա իրաւունքն և:

*

Անհնարին քաներու փափաքիլը դիտին և:

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՀԱՐՑԵՐ(*)

(Հ. Ա. Ղազկիեանի ՄԻ՝ ԳՐԷՔ . . .

ԳՐԵՑԷՔ . . . ին առքիւ)

7. Ռսերհն, քրքերհն. — Հ. Ա. Ղ. կ'ըսէ թէ ասոնց ուն յապաւելու էէ, քանի որ «Ու ձայնը շատ կը սիրէ հայ լեզուն և այնպէս կը պահէ առանց ըթի փոխելու, մանաւանդ առաջին վանկինը»: Իրաւ որ այս նորօրինակ ու տարօրինակ կանոնը անձանթ էր մինչև հիմակ. հայերէնի նոյն իսկ վերիվերոյ քննութիւն մը շատ դիւրաւ պիտի հերքէ այդպիսի օրէնքի մը կարծեցեալ գոյութիւնը: Ա. օրինակ՝ ապուր՝ ապրանք, աշուճ՝ աշնային, բուռն՝ բռնի, բութ՝ բթանալ, բուրդ՝ բրդեայ, բուխ՝ բըխիլ, բուն՝ բնիկ, բնութիւն՝ բնական, բուտ՝ բտկան, բուք՝ բքարեր, գուր՝ գրացի, գութ՝ գթասիրտ, գուլ՝ գլանալ, գըլուխ՝ գլխաւոր, գուճ՝ գճիլ, գոուզ՝ գըռզարուզ, ունզ՝ ընդեղէն, ունչ՝ ընչացք, դրուժ՝ դրժել, դուլ՝ դլալ, դուռ՝ դրացի, դուքս՝ դքսութիւն, դդումնի, դուրս դրսեցի, և այսպէս՝ կղբազգի, լրադիր, խնկնի, մրտուել, նոնենի, ծնրակապ, կըղաքիս, նրբութիւն, շնչաւոր, պտիկ, մանկիկ, ջրարբի, ոնգային, սրբարան, առտնին, ցնցել, փլլիլ, լղտափուշ, ըմպելի, քնանալ, գրաբան, սրաբան, գրկանք, թըլփիկ, թնդալ, թրմել, թրջել, ևայլն ևայլն ևայլն որոնցմէ ու ինկած է. խնայենք թերթին սիւնակներուն և ընթերցողին համբերութեանը:

Բ. Իր այդ թիւր եզրակացման համար Հ. Ա. Ղ. մի քանի օրինակներու տըւած է իր կոնսիլը՝ թէ սովոր ենք գրել՝ սուղել, սուղասական, բուրգեր, կուռքեր, բլուրներ, փետուրներ, ժողովուրդներ, կըցուրդներ, տուրքեր, շշունջներ, և ոչ թէ՝ բրգեր, տըքեր, կոքեր, բլրներ, փետրներ, ժողովրդներ, կցրդներ, շշնջներ: Բայց այս մի քանի օրինակներն իսկ դեռ իր ըսածը չեն հաստատեր, քանզի ունինք նաեւ՝ թուրքեր՝ բայց և թրքավայել, թրքասէր, թրքուհի, թրքական, թրքատեաց. սու-

(*) Տե՛ս ՍԻՈՆ 1931 Յունվար, էջ 21